BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA YANGI AVLOD DARSLIKLARI: MUAMMO VA YECHIMLAR

Nuraliyeva Kamola Isaqali qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi dotsenti
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.23687771

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limda yangi avlod darsliklarini yaratish va ulardan foydalanishning pedagogik-didaktik asoslari, mavjud muammolar hamda ularning yechimlari tahlil qilinadi. Zamonaviy darslik o‘quvchiga tayyor bilimlarni yetkazuvchi vosita sifatida emas, balki uning mustaqil fikrlashi, tanqidiy va kreativ tafakkuri, kommunikativ kompetensiyasi, hamkorlikda ishlash ko‘nikmalari hamda amaliy faoliyatini rivojlantiruvchi didaktik vosita sifatida qaralishi asoslanadi. Maqolada boshlang‘ich sinf darsliklarining mazmuni, topshiriqlar tizimi, fanlararo integratsiya, 4K modeli, hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar va o‘quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirish masalalariga e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, yangi avlod darsliklari, darslik, 4K modeli, kompetensiyaviy yondashuv, tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya, hamkorlik, o‘qish savodxonligi, funksional savodxonlik, integratsiya, didaktik topshiriq.

Bugungi kunda ta’lim mazmunining yangilanishi darsliklarga qo‘yiladigan talablarning ham o‘zgarishiga olib kelmoqda. An’anaviy darsliklarda asosan o‘quvchiga ma’lum bir mavzu bo‘yicha bilim va axborot berish, uni mustahkamlash hamda takrorlashga yo‘naltirilgan topshiriqlar ustuvor bo‘lgan bo‘lsa, zamonaviy darsliklarda bilimni amaliy vaziyatlarda qo‘llash, axborotni tahlil qilish, muammoni hal etish, fikrni asoslash va turli manbalar bilan ishlashga yo‘naltirilgan topshiriqlarning salmog‘ini oshirish zarur. [2]

UNESCO ma’lumotlarida ham darsliklar va boshqa ta’lim materiallari o‘quvchilarda bilim bilan bir qatorda kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim vosita sifatida qaraladi. Sifatli darsliklar o‘quv dasturi, o‘qitish va baholash jarayonlari bilan uyg‘un bo‘lishi hamda o‘quvchilarning yoshi, tajribasi va ta’limiy ehtiyojlariga moslashtirilishi lozim. Boshlang‘ich ta’lim darsliklarini yangilash jarayonida zamonaviy pedagogik yondashuvlar keng qo‘llanmoqda. Xususan, 1–4-sinflar uchun yaratilgan yangi darsliklarda 4K modeli — kollaboratsiya, kommunikativlik, kreativ va kritik fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodologiya qo‘llanilgani qayd etilgan. Shu sababli yangi avlod darsliklarini yaratish masalasi nafaqat o‘quv materiallarini yangilash, balki darslikning didaktik funksiyasi, topshiriqlar tizimi, o‘quvchi faoliyati va baholash mexanizmlarini tubdan qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi. [4].

Darslik ta’lim jarayonining asosiy didaktik vositalaridan biri hisoblanadi. U o‘quv dasturida belgilangan bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarni o‘quvchiga yetkazish bilan birga, uning mustaqil ta’lim olish faoliyatini tashkil etishga ham xizmat qiladi.

Yangi avlod darsliklarini an’anaviy darsliklardan ajratib turuvchi muhim jihat — o‘quvchining faol subyekt sifatidagi maqomini kuchaytirishdir. Bunda darslik: o‘quvchini tayyor ma’lumotni yodlashga emas, izlanishga undaydi, muammoli vaziyatlarni hal qilishga yo‘naltiradi, o‘quvchining mustaqil fikrini shakllantiradi, amaliy va hayotiy vaziyatlardan foydalanadi,

juftlik va guruhli faoliyatni tashkil etishga imkon beradi, fanlararo aloqalarni kuchaytiradi, o‘z-o‘zini baholash va refleksiyani qo‘llab-quvvatlaydi.

UNESCO ta’lim materiallari, jumladan darsliklar o‘qituvchi va o‘quvchiga o‘quv maqsadlariga erishishda yordam berishi hamda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qilishi kerakligini ta’kidlaydi.

Yangi avlod darsliklarining muhim xususiyatlaridan biri 4K modelini o‘quv topshiriqlariga singdirishdir. 4K modeli tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya va hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishni nazarda tutadi. Masalan, boshlang‘ich sinf Ona tili va o‘qish savodxonligi darsligida matn o‘qitilgandan so‘ng faqat “Matnni qayta hikoya qiling” topshirig‘i bilan cheklanmasdan: “Qahramonning o‘rnida bo‘lganingizda qanday yo‘l tutardingiz?” yoki “Matndagi voqeaga boshqa yakun taklif qiling” kabi topshiriqlar berilishi o‘quvchining mustaqil va kreativ fikrlashini rivojlantiradi. Matematika darsligida esa tayyor algoritmni qo‘llash bilan bir qatorda kundalik hayotga oid masalalar berilishi mumkin. Masalan, xarid qilish, vaqtni hisoblash, masofani aniqlash yoki oilaviy byudjetga oid sodda vaziyatlar o‘quvchiga matematik bilimning amaliy ahamiyatini anglash imkonini beradi. Tabiiy fanlar darsligida esa kuzatish, taxmin qilish, dalil keltirish va xulosa chiqarishga yo‘naltirilgan topshiriqlar tanqidiy fikrlash va tadqiqotchilik ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bunday topshiriqlar bir vaqtning o‘zida bir nechta kompetensiyani shakllantirishi mumkin. Masalan, guruhda ekologik muammoni muhokama qilish jarayonida o‘quvchi axborotni tahlil qiladi, fikr bildiradi, boshqalarni tinglaydi, ijodiy yechim taklif qiladi va umumiy qaror qabul qiladi.

Yangi avlod darsliklarini yaratish va amaliyotga joriy etish jarayonida bir qator muammolar mavjud.

Birinchi muammo — topshiriqlarning kognitiv murakkabligi. Ayrim hollarda topshiriqlar tashqi ko‘rinishidan zamonaviy bo‘lsa-da, o‘quvchidan faqat ma’lumotni eslab qolishni talab qilishi mumkin. Shu sababli topshiriqlarni “bilish – tushunish – qo‘llash – tahlil qilish – baholash – yaratish” kabi kognitiv darajalar bo‘yicha loyihalash muhim.

Ikkinchi muammo — hayotiy vaziyatlarning yetarli darajada berilmasligi. O‘quvchi bilimning real hayotdagi ahamiyatini anglamasa, uning amaliy qiymati pasayadi. Shu sababli topshiriqlar real hayotdagi vaziyatlar bilan bog‘lanishi lozim.

Uchinchi muammo — fanlararo integratsiyaning yetarli darajada tizimlashtirilmasligi. Boshlang‘ich ta’limda ona tili va o‘qish savodxonligi, matematika, tabiiy fanlar, tarbiya va boshqa fanlar o‘rtasidagi mazmuniy aloqalarni kuchaytirish o‘quvchining yaxlit bilimga ega bo‘lishiga yordam beradi.

To‘rtinchi muammo — individual farqlarni hisobga olish. Bir sinfdagi o‘quvchilarning bilim darajasi, qiziqishi va o‘zlashtirish sur’ati bir xil emas. Shu sababli darsliklarda bir xil topshiriq bilan cheklanmasdan, tabaqalashtirilgan topshiriqlar tizimini ishlab chiqish zarur.

Muammolarni bartaraf etishning metodik yechimlari quyidagilardan iborat. Yangi avlod darsliklarini takomillashtirish uchun, avvalo, topshiriqlar tizimini qayta ko‘rib chiqish zarur. Masalan, boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darsligida quyidagi ketma-ketlik samarali bo‘lishi mumkin:

1. Tushunish: “Matnda nima haqida so‘z borgan?”
2. Tahlil: “Qahramon nima sababdan bunday qaror qabul qildi?”
3. Baholash: “Qahramonning harakatini qanday baholaysiz? Fikringizni asoslang.”

4. Kreativ faoliyat: “Hikoyaga boshqa yakun yarating.”
5. Kommunikatsiya: “Fikringizni guruhdoshingiz bilan muhokama qiling.”
6. Hamkorlik: “Guruh bilan hikoyadagi muammoga yechim ishlab chiqing.”

Bunday tizim oddiy reproduktiv topshiriqdan yuqori darajadagi fikrlash faoliyatiga bosqichma-bosqich o‘tishni ta’minlaydi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, yangi avlod darsliklarini yaratish faqat darslikdagi matnlarni yangilash bilan cheklanmaydi. Asosiy masala — darslikning o‘quvchi faoliyatini qanday tashkil etishidir.

An’anaviy yondashuvda “o‘qi – yodla – qayta ayt” tamoyili ustuvor bo‘lishi mumkin. Zamonaviy darslik esa “o‘qi – tushun – tahlil qil – savol ber – muhokama qil – yechim top – yarat – bahola” kabi faoliyatlar tizimini shakllantirishi kerak. Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’limda yangi avlod darsliklarini yaratish zamonaviy ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Darslik mazmunining yangilanishi o‘quvchilarning faqat fan bo‘yicha bilimlarini kengaytirish emas, balki ularni mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish, muloqot qilish, hamkorlikda ishlash va ijodiy faoliyat yuritishga tayyorlashga xizmat qilishi kerak. Tahlillar asosida yangi avlod darsliklarini takomillashtirishning quyidagi yo‘nalishlarini belgilash mumkin:

1. 4K modeliga asoslangan topshiriqlar tizimini yanada takomillashtirish;
2. Real hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar ulushini oshirish;
3. Ochiq va muammoli savollardan keng foydalanish;
4. Topshiriqlarni kognitiv murakkablik darajasiga ko‘ra tabaqalashtirish;
5. Fanlararo integratsiyani kuchaytirish;
6. O‘quvchilarning o‘qish va funksional savodxonligini rivojlantirish;
7. Loyiha va guruhli faoliyatlarga ko‘proq o‘rin ajratish;
8. O‘z-o‘zini baholash va refleksiya mexanizmlarini joriy etish;

Shunday qilib, yangi avlod darsligi bilim manbai bo‘lish bilan birga, o‘quvchi faoliyatini tashkil etuvchi, kompetensiyalarni shakllantiruvchi va mustaqil ta’limga yo‘naltiruvchi pedagogik vosita sifatida qaralishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi. Yangi maktab darsliklari “4K” modeli asosida yaratildi. – Toshkent, 2023.
2. Abdusamiyev D.A. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: “Mashrab” nashriyoti, 2025.Начало формы
3. Pardayeva G.J. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida nutqiy kompetensiyalarini shakllantirishda xorijiy ta’lim tajribalari. // Maktabgacha va maktab ta’limi. – 2026. – №4(2).
4. UNESCO. Curriculum, Teachers and Learning Assessment. – UNESCO Beirut, 2023.
5. KREATIV SALOHIYAT TUSHUNCHASI BO‘YICHA OLIMLAR QARASHLARI
6. BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA ILMIY DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH
7. BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI KOMIL INSON QILIB TARBIYALASHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

8. BOSHLANG‘ICH SINF ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING KOMMUNAKATIV TA’LIMIY FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI
9. ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLIKLARIDA MILLIY QADRIYATLARNING AHAMIYATI
10. BOSHLANGICH SINF OQUVCHILARINING KREATIV SALOHIYATLARINI IJODIY FIKRLASH ORQALI RIVOJLANTIRISH
11. Ways to Develop the Creative Power of Primary School Students
Important features of creative potential formation in primary school students
12. BOSHLANGICH SINF OQUVCHILARINING KREATIV SALOHIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI